

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.2

Соболевська М.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук, доцент, докторант

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ І ПРЕСУПОЗИЦІЇ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТЕОРЕТИЗУВАННЯ У НЕОФУНКЦІОНАЛІСТСЬКІЙ СОЦІОЛОГІЇ ДЖ. АЛЕКСАНДЕРА

У статті представлена та проаналізована проблема соціального порядку з позицій неофункціоналістської соціології Дж.Александера. Проблема соціального порядку, сформульована ще класиками соціології, актуалізується в працях сучасних теоретиків. Аналіз історичних передумов формування проблеми соціального порядку дозволяє Дж.Александеру визначити специфічні пресупозиції соціологічного теоретизування та запропонувати типологію підходів до аналізу проблеми порядку, що сформувалися в соціології.

Ключові слова: сучасна соціологічна теорія, соціальний порядок, неофункціоналізм, Дж.Александр.

В статье представлена и проанализирована проблема социального порядка с позиций неофункционалистской социологии Дж.Александера. Проблема социального порядка, сформулированная еще классиками социологии, актуализируется в работах современных теоретиков. Анализируя исторические предпосылки появления проблемы социального порядка в исторической ретроспективе Дж.Александр выделяет основные пресупозиции социологического теоретизирования и предлагает собственную типологию подходов к анализу проблемы порядка, сформировавшихся в социологии.

Ключевые слова: современная социологическая теория, социальный порядок, неофункционализм, Дж.Александр.

The article presents and analyzes the problem of social order from the position of J.Alexander's neofunctionalism sociology. The problem of the social order, formed in sociological classics, was actualized in the works of modern theorists. Alexander analyzed the problem of social order in the historical retrospective, proposed some presuppositions of sociological theory and distinguished different types of the theory of social order.

Keywords: modern sociological theory, social order, neofunctionalism, J.Alexander.

Актуальність. Важко не погодитись із Т.Парсонсом, який визначає проблему соціального порядку як центральну проблему соціологічного теоретизування з моменту його оформлення в окрему галузь знання і до сьогодні, проблема, яка, за підсумками американського соціолога стає провідною тематикою його власної творчості: "Хоча до теоретичної схеми "Структури соціальної дії" входив ряд головних тем, із часом серед них виокремилась і залишилась на передньому плані одна, яку я назвав "проблемою

порядку", що має відношення до умов людського існування взагалі і до соціальної системи зокрема" [1, 257]. До нього долучаються й інші автори, які вважають, що саме проблема порядку породжує ряд спеціальних теоретичних питань, що стають основою соціологічної теорії як спроби "пояснити процеси інституціалізації та деінституціалізації" [2, 28], або те, що питанням "Що таке соціальний порядок?" займалися всі соціальні теоретики – від класиків соціологічної теорії до сучасних її представників [3, 34-35].

У той же час, якщо об'єкт дослідження і питання, навколо якого організуються зусилля теоретиків, представників різноманітних напрямків і дослідницьких стратегій, цілком зрозумілий – соціальний порядок і проблема умов його можливості, - то дискурсивний підхід ставить перед нами завдання не стільки визначення самого об'єкту і проблеми дослідження, як встановлення того способу, яким цей об'єкт і проблема визначаються як центральні: що задає і створює можливість (уможливлює) дискурсу порядку? Саме такий підхід і дозволить нам позначити не стільки об'єкт, навколо якого відбувається організація соціологічної теорії, але той спосіб в який соціологічна теорія організується навколо обраного об'єкту – проблеми порядку,

Одним із таких способів вибору об'єкту соціологічного теоретизування і чинником розвитку сучасної теорії є дискурсивний підхід, який відрізняється тим, що зосереджує свою увагу на питанні про те, що уможливлює міркування про соціальне реальність, формує певні правила репрезентації речей і умов їх попадання у дискусійне поле. Таким способом тематизації теоретичної соціології стає нове переосмислення класичних ідей, дилем, проблем суспільного життя, що змінюються за нових умов та обставин. Для підтвердження цієї тези – знову звернемось до Т.Парсонса. Розглядаючи власні настанови актуалізації проблематики соціального порядку він зазначає і акцентує увагу на історії формулювання цієї проблеми у соціальному пізнання: "Класична сучасна постановка цієї проблеми міститься у гобсівській концепції "природного стану", і далі "я прийняв кантівський підхід до проблеми порядку" [1, 257], а також "одним із найбільш важливих основ для мого рішення було ідейно пов'язати Вебера, Дюркгейма і Парето" [1, 258]. Отже, спосіб в який проблема порядку артикулюється і виноситься як визначальна для теоретичної соціології, а отже, способом формування об'єкту соціологічного теоретизування стає апеляція до класиків соціального знання, через звернення до яких легітимізується вибір об'єкту пізнання.

Загалом класична спадщина відіграє визначальну роль у стимулюванні соціологічної уяви і в пошуках відповіді на складні питання. Свідчення цього — невщухаючий інтерес до робіт класиків соціології та їх актуальність. Саме звернення до класичної соціологічної спадщини сьогодні є одним із основних джерел розвитку теоретичної соціології. Разом з тим, звернення до класичних праць вносить у будь-яке дослідження елемент рефлексії, визначення передумов, звернення до витоків формування проблем. Отже, однією з характерних ознак сучасної соціологічної теорії є її рефлексивність, найголовнішим принципом якої стає звернення до соціологічної класики, перегляд умов і передумов свого існування.

Певна тематика дослідження може бути визначена як така, що має право на вивчення, оскільки була сформована і розглядалась (мова йде про проблему соціального порядку) ще класиками соціології. Так, через апеляцію до класиків певна тематика або проблематика дослідження визначається як "справжня соціологічна", така, що може бути розглянута лише соціологією і окреслити її дисциплінарну специфіку. Соціологічна класика не лише відіграє роль скарбниці, еталону знання, арсеналу методів, підходів та дослідницьких моделей, але й виступає арбітром у сучасних дискусіях. Навіть більше, вона є тим ядром соціологічної науки, навколо якого формується дисциплінарна єдність. Дуже точно зауважив про „наріжність класики” Дж. Александер [4, 11], вказавши, що саме консенсусне визнання робить соціологічні теорії класичними, вони є тим центром відліку і колом ідей та проблем, від яких розходяться нові дослідницькі напрямки, і дискутуючи соціологи прагнуть зрозуміти один одного. Обстоюючи центральне місце класичної спадщини в соціологічному знанні, Александер ніби пропонує теоретичну легітимацію руху відродження, який почався у 80-х роках ХХ ст. – веберівського, зімелівського, тьонісівського у німецькій соціології, неопарсонівського ренесансу тощо.

Звернення до праць класиків сформувало певні перспективи такого ренесансного руху. Одна з них намагається вийти за межі традиційного тлумачення вчення, що аналізується, її представники здійснюють спроби досягнути „синтезів” з теоретичними напрямками, які раніше вдавались несумісними з оригінальним варіантом. Саме такий шлях обирає американський соціолог Дж.Александер, неофункціоналізм якого базується на „конвергенції” постулатів структурного функціоналізму переосмислених у контексті сучасних течій соціології, включаючи навіть такі розробки, які сприймаються як повна протилежність парсонівському проекту.

Отже, **метою даної статті** є визначення специфіки представлення проблеми соціального порядку як способу формування об’єкту неофункціоналістського дискурсу, представленого в працях Дж.Александера.

Для неофункціоналізму як напрямку розвитку сучасного соціологічного теоретизування об’єктом дослідження у найбільш загальному формулюванні проблемного поля дослідження виступає питання можливості соціального порядку. Однак з позицій дискурсивного підходу важливим для нас стає не стільки означення і формулювання самого запитання (як можливий соціальний порядок?), а той спосіб в який це питання актуалізується в дискурсі сучасного соціологічного теоретизування, як воно формулюється та визначається сучасними теоретиками від соціології, а також ті варіанти відповіді на нього, які пропонуються зусиллями сучасних науковців.

Неофункціоналізм, за визначенням його засновника Дж. Александера, - це напрям, орієнтований на розробку нового теоретичного синтезу, в якому „дія та порядок, культура та соціальна структура можуть бути взаємопов’язані неявними, однак систематично відтворюваними зв’язками” [5, 158]. Такий амбіційний проект має три аспекти: загальнотеоретичний, ідеологічний (нормативний) і емпіричний. Метод, що застосовується в неофункціоналізмі, Александер називає „інтерпретативною полемікою”. Його суть полягає в поєднанні систематичного та історичного підходів у соціологічній теорії і застосуванні наукових положень робіт

класиків соціології до теоретичного та емпіричного дискурсу сучасності. Отже, звернення до традиційних проблем соціологічної науки, серед яких однією із ключових є проблема соціального порядку, і які залишаються не менш актуальними у світлі змін, що характеризують сучасні суспільства, відбувається через актуалізацію класичної спадщини, переосмислення та інтерпретацію праць засновників соціологічної науки.

Александр зазначає, що автори-соціологи, які сьогодні розмірковують про соціальні зміни, сучасність, владу та індивідуалізацію, пояснюють значення праць, написаних іншими, однак вони не роблять того ж самого, коли емпірично досліджують суспільство, коли розробляють систематичні теорії, спираючись на дослідження, проведені іншими. Розрізнення історичного та соціального, здійснене Мертоном і представлене в емпіричній соціальній науці як розмежування систематичного й історичного підходів, має зазнати зсуву і бути критично переосмисленим. Оскільки соціальна наука менш узгоджена, ніж природничі науки, вона становить собою скоріше „дискурсивні дебати”, ніж емпіричні пояснення.

Така дискурсивність зумовлює потребу розробки певних стандартів, взірців, які б допомогли створити консенсус поза об'єктами безпосередньої боротьби. Саме в цьому ракурсі Александр пропонує розглядати соціологічну класику. „Успішна суперечка з класиками означає те ж саме, що й суперечка про саму емпіричну дійсність” [5,162]. Це і є функціональною причиною центрального місця класики. Якщо науковцям потрібно міркувати так, щоб охопити і структуру, і значення, і дію, і порядок, то немає кращого способу це розпочати, ніж переосмислити досягнення й недоліки класичних праць. Принципова позиція Александра полягає в тому, щоб, використовуючи антагоністичні напрямки, знайти щось середнє, встановити взаємну повагу, на якій базуватиметься будь-яке відповідальне критичне міркування.

Розглядаючи можливості і перспективи застосування дискурсивного підходу до аналізу теоретичної соціології Александр вважає, що дисципліна "може розвиватися без явного руху вперед" [6, 132]. Такий рух скоріше "подібний до маятника, ніж до лінії", підкреслюючи просування науки як "плин всередині шкіл і напрямків" [6,132].

Такий рух відбувається в межах певних пресу позицій [7] – найзагальніших припущень, до яких вдаються соціологи-теоретики при аналізі реальності. Сенс пресупозицій полягає у тому, що кожна з теоретичних точок зору висуває певні припущення з приводу найзагальніших проблем соціології: природи соціального порядку та походження соціальної дії.

Кожна соціальна теорія і кожна емпірична робота використовують певні апріорні припущення, які дають змогу вченим організувати дані у найпростіші категоріальні відношення. Такими найзагальнішими питаннями для соціології виступають проблеми порядку та соціальної дії: "проблеми дії і порядку є обов'язковими для розгляду у кожній теорії. Як такі, вони утворюють вісі, довкола яких накручується дискурс соціальної науки" [6, 136].

Такі допущення, на думку Александра, відіграють важливу роль у теоретичних дискусіях через те, що вони містять імплікації, які виходять далеко за межі проблем, пов'язаних із можливостями пояснити суспільство: вивчення

суспільства обертається навколо питання свободи й порядку, і кожна теорія розгортається між цими полюсами.

Чому саме проблема порядку є центральною для соціології? Відповідаючи на це запитання, на думку Александера, слід поглянути на умови виникнення соціології як окремої дисципліни. Соціологія оформлюється як самостійна галузь знання внаслідок виокремлення індивіда у суспільстві – саме "незалежність індивіда і розширення його права вільно думати про суспільство дає змогу суспільству сприймати себе як незалежний об'єкт дослідження" [6, 136]. Однак, незалежність індивіда й робить суспільний порядок проблематичним, що, у свою чергу, уможлиблює появу соціології: "ця напруженість у відношення між свободою і порядком і створює раціональні і моральні основи соціології" [6, 137].

Розвиток соціології, на думку Александера, у подальшому розгортався між двома варіантами відповіді на вирішення питання про соціальний порядок – колективістським на індивідуалістським підходами. Однак, ці відповіді виявлялися щільно з'єднаними із іншою актуальною проблемою соціології – проблемою соціальної дії: "Соціологи досліджують природу соціального порядку, маючи особливий інтерес до його наслідків для індивіда, і підтверджують дискурсивно-логічні покладання, які вони прийняли щодо цього питання" [6, 137].

Так, індивідуалістська позиція, відповідаючи на питання про умови можливості соціального порядку, має як відносні переваги, так і суттєві недоліки. Життєздатність індивідуалістських теорій в сучасних теоретичних розвідках зумовлюється тим, що їх апіорні постулати допускають цілісність раціонального індивіда, визнаючи належним здатність індивідів вчиняти вільно, всупереч матеріальним або культурним відносинам. Отже, саме через поєднання ідеологічного та пояснювального дискурсу індивідуалістські теорії залишаються такими привабливими. Однак, через зосередження уваги на свободі індивідуальної дії і виникає проблема соціального порядку, що щільно пов'язує в індивідуалістичному дискурсі ці два питання. Важливим недоліком індивідуалістської теорії також виявляється ілюзія про те, що "індивіди не мають потреби в інших індивідах або у суспільстві загалом" [6, 138], а отже, вони не беруть до уваги той факт, що соціальні структури не лише обмежують, але й відкривають простір можливостей. У цьому аспекті, за словами Александера, колективістські теорії мають реальну перевагу перед індивідуалістськими як з боку морального, так і теоретичного.

Обстоюючи існування соціального контролю, колективістська теорія, за словами Александера, здатна піддати його експліцитному аналізу. І саме у цьому аспекті колективізм має реальну перевагу перед індивідуалізмом. Все залежить від того, як в теоріях колективістського типу вирішується проблема співвідношення колективної сили із індивідуальною волею, співвідношення питання про можливості соціального порядку та соціальної дії. Відповідь полягає у тому, що у межах колективістських теорій здійснюється відокремлення цих питань, припущення про те, що проблема порядку і проблема соціальної дії повинні бути розглянуті окремо. Така ситуація формує певну невизначеність, що й зумовлює, на думку Александера, різноманіття та більшу життєздатність колективістських теорій.

Звертаючись до історії соціологічної думки Александер виділяє різні типи колективістських теорій, у залежності від того типу дії, який вони допускають – раціональної або емоційної. Так, якщо колективістською теорією припускається, що дії мотивуються вузькими, технічно ефективними формами раціональності, то виходить, що колективні структури (тобто соціальний порядок) мають розглядатися так, ніби вони об'єктивно існують незалежно від індивідів і зовсім не реагують на їхню волю. Припущення, що дійові індивіди раціонально реагуватимуть на цю об'єктивно існуючу ситуацію, виключає мотиви, які становлять теоретичний інтерес. Таке теоретизування допускає, що реакцію індивіда можна передбачити проаналізувавши об'єктивне існуюче оточення. Зрештою, така стратегія теоретизування фактично жертвує суб'єктом та його автономним "Я". До такої теоретичної позиції, на думку Александера, близький ортодоксальний марксизм та деякі класичні теорії.

Якщо ж колективістська теорія припускає, що дія може бути нераціональною і тлумачить дійових індивідів як таких, що керуються впливом ідеалів та емоцій, структурування яких відбувається під впливом процесу соціалізації, коли відбувається інтерналізація екстеріоризованих структур, то індивідуальна взаємодія стає консенсусом поміж двома соціальними "Я". Інша небезпека, на думку Александера, очікує на такий спосіб колективістського теоретизування: воно перетворюється на моралізаторсько-ідеалістичні конструкції, часто-густо недооцінюючи реальну напруженість між індивідом та соціальним середовищем – соціальною дією та соціальним порядком.

Отже, важливим внеском класичної соціологічної теорії у напрямку вирішення означених проблем стало те, що теоретикам від соціології вдалося відокремили онтологічні питання (проблему соціального порядку) від епістемологічних (проблему соціальної дії) і переформулювати їх у більш чітких соціологічних термінах. Для соціологічної теорії епістемологія стає "проблемою дії" – тобто питанням про те, чи є діяч раціональним або ж іраціональним? Але залишається розв'язати питання про кінцеві джерела знань діяча: це є проблемою порядку і свідчить про переформулювання онтологічних питань.

Проблема порядку, на думку Александера, вимагає виявлення джерел соціальних зразків походження цих зразків і може пояснюватись або індивідуалістично, або за допомогою сил, що перебувають за межами окремих індивідів. Така пресупозиційна складність соціології зумовила введення щонайменш 5 основних підходів, які визначають стосунки між мікро- й макро-рівнями в соціології: "соціологічна теорія постулює, що: 1) раціональні, цілеспрямовані індивіди створюють суспільство шляхом контингентних актів; 2) інтерпретативні індивіди створюють суспільство через контингентні акти свободи; 3) соціалізовані індивіди наново створюють суспільство як колективну силу через контингентні акти свободи; 4) соціалізовані індивіди репродукують суспільство шляхом переведення вже існуючого соціального середовища у мікро царину; 5) раціональні, цілеспрямовані індивіди мовчки погоджуються з суспільством під тиском зовнішнього соціального контролю" [8, 270].

Класична соціологія, на думку Александера, у різних авторських варіаціях тяжіла до одного із зазначених полюсів. Так, наприклад, позицію Дюркгейма можна представити як 4 варіант, у той час як Маркс у своїх пізніших працях тяжів

до 5 позиції, класична політекономія та біхевіоризм тяжіють до першого, тоді як прагматизм – до другого варіанту.

Серед представників класичної соціології, на думку Александера, лише Макс Веберу вдалося уникнути традиційних дилем та окреслити можливості виходу за межі однозначного тлумачення співвідношення порядку та дії. Так, колективний порядок виступає відправною точкою веберівського теоретизування, однак класик соціології намагається уникнути оцінки ролі діючих індивідів як незначущої. Хоча він і визначає соціологію, як "науку, що прагне чітко розуміти соціальні дії і в такий спосіб первісно пояснити їх у їхньому перебігу та впливі" [9, 23], однак завданням розуміючої соціології є тлумачення не індивідуальної дії як такої, але "типової дії", "дії, які повторюються у значенні, що типово однаково мається на увазі одними й тими самими діючими особами" [9, 42]. Отже, на думку Александера, Вебер відносить порядок до впорядкованості, яка не є контингентною в рамках якої-небудь дії, але підтримується певними елементами, які можуть бути названі структурами. Тоді соціологія Вебера, згідно Александеру [8, 273], може бути представлена як дослідження історичних і порівняльних варіацій таких структур у різноманітних сферах, а його теоретизування може бути зрозумілим як рух між макроаналізом ідеаційних комплексів та інституціональних систем та мікроаналізом того, як індивіди в цих ситуаціях здійснюють інтерпретації і цілеспрямовано діють. Звідси, позиція Вебера (відповідно запропонованої Александером попередньою схемою) може бути віднесена до третього варіанту зв'язку мікро- і макро, тобто визнання того факту, що соціалізовані індивіди наново створюють суспільство як колективну силу через контингентні акти свободи.

Отже, аналіз змісту теоретизування соціологів-класиків дозволив Александеру запропонувати умови розробки більш синтетичної теорії, яка б спромоглася подолати класичні напруження та антагонізми. Звернення до класичної соціологічної спадщини відкриває можливість формулювання та виділення тих ключових позицій і вісей, навколо яких відбулося формування соціологічного теоретизування і яке продовжує стимулювати дискурс сучасної соціологічної науки. Тобто саме класична традиція, у якій були сформовані означені пресупозиції, два способи відповіді на питання про співвідношення соціального порядку та соціальної дії – колективістський та індивідуалістський – заклала умови можливості подальшого теоретизування і дискусій у цьому напрямку, через що стає можливим аналіз дискурсу сучасної соціологічної теорії.

Однак чи зможе дискурс локалізований у континуумі теоретичної логіки, яка є інтерпретацією класичної традиції, вийти за її межі й опанувати нові дослідницькі програми? Як показав час, такий спосіб теоретизування стає лише гарним підґрунтям для формування нових теоретичних розвідок – на прикладі ж самого Александера, який, попри захоплення неофункціоналізмом і достатньо оптимістичний погляду на його майбутнє, вже в середині 1980-х був вимушений зробити висновок про те, що „неофункціоналізм слід визнати скоріше тенденцією, ніж розробленою теорією” [10, 228]. Така зміна особливо позначилася в його роботі „Неофункціоналізм і після нього”, де Александер стверджує, що однією з його основних цілей було відтворення легітимності і значущості парсонівської теорії. У певному сенсі неофункціоналізм мав успіх у цьому напрямку, у зв'язку із

чим, на думку Александера, програму неофункціоналізму можна вважати виконаною. Таким чином, дослідник виявив готовність іти у своїх теоретичних пошуках далі Парсонса і далі неофункціоналізму, хоча й пояснює, що його майбутні розвідки багато в чому будуть зобов'язані неофункціоналізмові.

Висновки. Як демонструє приклад розробки неофункціоналізму, представлений у роботах Дж.Александера, переосмислення об'єкту дослідження сучасної соціологічної теорії – проблеми соціального порядку – відбувається через звернення до розробок і теоретичних надбань, актуалізацію, інтерпретацію та переосмислення праць класиків соціології. Отже, зазначений нами спосіб формування об'єкту дослідження, який виступає принциповим моментом для підтримки і завдання рамок дискурсу сучасного соціологічного теоретизування, виявляється доволі показовим і дієвим, реалізуючись у межах неофункціоналізму за версією Дж.Александера.

Список використаних джерел

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс // Пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева. - М.: Аспект-Пресс, 1997. – 286 с.
2. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер – М.: Прогресс, 1985. – 470 с.
3. Йоас Х., Кнебель В. Социальная теория : двадцать вводных лекций / Х.Йоас, В.Кнебель пер. с нем. К. Г. Тимофеевой. – СПб. : Алетейя, 2011. - 840 с.
4. Alexander J. The Centrality of the Classic // Social Theory Today. – Polity Press, 1987. – P.11-57.
5. Александер Дж. Новое теоретическое направление в социологии: одна из интерпретаций / Дж. Александер // Социология на пороге XXI века: Основные направления исследований. — М., 1999. - С.155-164.
6. Александер Дж. Нові теоретичні напрями в соціології /Дж. Александер // Філософська і соціологічна думка. – 1992. - №4. – С. 132-156.
7. Alexander J.C. Positivism, Presupposition and current controversies. Theoretical logic in sociology. – Berkeley, 1982.
8. Alexander J. Action and its environments: toward a new synthesis. – NY, 1988.
9. Вебер М. Государство и общество / Макс Вебер. – Київ: Видавничий дім Весвіт, 2012. – 1112 с.
10. Alexander J. C. Neofunctionalism and After. – London: Basil Blackwell, 1998.

Отримано 17.08.2013р.

УДК 316.723

Аза Л. О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, доктор соціологічних наук

ЕТНІЧНІСТЬ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Феномен етнічності і на сьогодні залишається предметом гострих дискусій. У зв'язку з цим, у даній статті увага акцентується на різних проявах етнічності, її формах. Аналізуються особливості процесу міжетнічної взаємодії як об'єктивної закономірності зближення етнічних культур. Автор підкреслює, що потреба в етнічній ідентифікації значною мірою обумовлена зараз сучасними комунікативно – інформаційними процесами і станом суспільства.

Ключові слова: етнічність, етнічна взаємодія, етнічна культура, етнічна ідентичність